

A propòsit del diner marsellès de Ramon Berenguer V

FREDERIC COSTA

EL MOMENT HISTÒRIC

La presència catalana a la Provença va començar a la fi del segle XI, moment en què s'inicia el primer període expansionista català, i va acabar amb la mort de Ramón Berenguer V, el 1245.

L'expansió catalana cap a la Provença s'encetà durant el que s'ha denominat «gran època comtal»¹. Aquest període s'inicià al final del segle X, quan la pressió carolíngia va desaparèixer. La Catalunya Vella estava fragmentada en diversos senyorijs i comtats, i la Catalunya Nova estava en mans musulmanes.

Al segle XI s'adverteix que els comtats catalans es van consolidant políticament; serà aleshores quan esdevindran una potència peninsular. Aquesta puntualització queda ratificada quan s'estudien les relacions entre els senyors catalans i els musulmans. Els catalans passaran de ser dominats a dominadors, arribant a imposar paries als regnes de taifes veïns.

Aquesta debilitat andalusina —derivada de les contínues guerres civils i la fragmentació del poder polític— facilità el ressorgiment econòmic d'aquests joves comtats catalans, destacant el Casal de Barcelona. Però, això no va plenar els aires expansionistes cap al sud, ja que l'espenta cristiana cap els territoris controlats pels musulmans eren contínuament frenats. Possiblement aquest fou un dels motius pels quals els comtes catalans es van fixar en el migdia francès.

Les formes típiques d'annexió de territoris podien ser diverses; mitjançant la força, aliances matrimonials o comprant drets i senyorijs. Pel que fa a l'entrada

dels catalans a la Provença, aquests es van decantar per la segona i l'última. Però, la cosa no fou tan fàcil, ja que s'enfrontaren amb els interessos dels comtes de Tolosa i després amb l'expansionisme dels angevins.

El primer comte català que fixà els seus interessos a la Provença fou Ermengol IV d'Urgell (1060-1092), el qual es va casar amb Adelaida de Provença. Al poc de temps, el Casal de Barcelona², mitjançant aliances matrimonials, entrà en la lluita pel control de la Provença.

L'entrada de la casa de Barcelona a la Provença va provocar greus enfrontaments amb els comtes de Tolosa (1112). Aquests problemes no es van resoldre fins el 1125, quan les tres cases comtals —Urgell, Barcelona i Tolosa— es repartiren el territori en litigi. D'aquesta manera Guillem I d'Urgell, segon fill d'Ermengol IV va rebre l'alta Provença i el comtat de Forcalquer.

Ramon Berenguer III de Barcelona, que es casà amb Dolça de Provença, va rebre la part marítima i la meitat de la ciutat d'Avinyó, mentre que Alfons Jordà de Tolosa aconseguí l'alta Provença oriental i l'altra part de la futura seu papal.

El 1193, els interessos dels comtes catalans a la Provença, es van unir mitjançant el matrimoni entre Garsenda, néta de Guillem I d'Urgell, amb Alfons II, fill d'Alfons I de Catalunya i Aragó i comte de la Provença marítima. D'aquesta manera gran part de la Provença quedava controlada pel Casal de Barcelona. D'aquest matrimoni va nàixer Ramon Berenguer V, el qual heretà els territoris. Però a la seua mort, la seva hereva, Beatriu de Provença i Forcalquer, es casà amb el germà de Lluís IX de França, Carles d'Anjou. Així s'acaba la presència catalana al sud-est francès, i comença la vinculació d'aquest comtat a França.

LES ENCUNYACIONS A LA PROVENÇA

No es coneix cap moneda comtal abans de l'arribada dels catalans a aquestes terres. Però, això no vol dir que la circulació monetària fou inexistent. Hui coneixem de la circulació de diners othonians, és a dir, moneda encunyada sota el privilegi de l'emperador Otho a Pavia. Més tard es crea la moneda melgoresa (1050), que s'utilitzava per a les transaccions³.

La presència catalana a terres del sud-est francès no implicà l'emissió immediata de moneda. Va haver-hi diferents comunicats tant de l'emperador Conrad III (1145) com de Frederic Barba-roja (1160-1162), en els quals es dona el privilegi d'encunyar moneda al territori provençal. També es coneix una carta del rei Alfons I d'Aragó (1174) que concedeix el mateix privilegi.

2. Amb el temps els comtes de Barcelona arribaran a controlar tota Catalunya, imposant-se a les diverses cases comtals catalanes amb diferents classes de vincles i homenatges.

3. DEPEYROL, G. et alii. *Tresors et émissions monétaires du Languedoc et de Gascongne (XIIe XIII siècles)*, pàg. 23 i 24.

Però, fins el 1177 és desconeix l'existència d'emissió de monedes feudals en aquest territori.

Aquesta primera emissió monetària, a la Provença comtal, aconseguí plasmar-se gràcies a l'acord entre Ramon Berenguer IV i l'arquebisbe Raymon de Bollène d'encunyar una moneda en comú, fent ús del privilegi que Frederic Barba-roja els havia atorgat el 1162. Aquest acord suposava la següent divisió dels futurs beneficis: la part del comte en 8/12 de la renda que generarien aquestes emissions, mentre que la resta de la renda fou designada a Bernat d'Avoir com a recompensa dels seus serveis i la seua fidelitat a Ramon Berenguer IV, mentre que el menys beneficiat d'aquestes encunyacions monetàries fou l'arquebisbe, doncs sols li correspongué la 1/10 de la renda total que li pertocava al comte. Aquest acord fou signat al mes d'agost de 1177⁴.

El 1182 s'establí el taller monetari a Marsella; en aquest moment començà l'emissió del «ral coronat». Aquest perdurà fins el 1243, data en la qual els desenvolupaments polítics desembocaren en la creació d'una nova espècie. Aquesta no fou l'única moneda en circulació; sabem de l'existència d'un gros de plata, encunyat a l'esmentada ciutat en temps de Ramon Berenguer V, amb un valor de sis rals coronats. Tampoc hem d'oblidar l'existència del menut marsellès (fig. 1), moneda envoltada d'una petita polèmica a causa de la semblança amb el menut encunyat per Carles I d'Anjou (fig. 2), senyor que substituï l'anterior.

La polèmica queda plasmada quan s'estudia els diferents autors, per la qual cosa, seria convenient fer un petit repàs dels seus treballs:

Rolland⁵ ens diu: «...el 22 de juny de 1243, el comte (Ramon Berenguer V) desitjava afirmar la seva soberania, per la qual cosa exigia que a partir d'ara la moneda gravada a Marsella portara el seu nom. En conseqüència, el cap coronat que caracteritzava la vella moneda desapareixia i fou substituïda per un escut amb les armes de Provença-Aragó, tipus copiat de la moneda que des del 1221 el rei Jaume I encunyava a Barcelona. A partir d'ara s'introdueix la llegenda *R. B. Rex Aragonis, Comes Provincie*, introduint-se un terme, a l'anonimat que havia presentat fins aleshores la moneda municipal...».

Rolland ens fa saber que aquestes monedes són difícils de trobar. Fa referència a disset monedes d'aquest tipus de les que L. Blancard anomena en el seu treball. L. Blancard a més era el seu propietari. Rolland té una molt mala visió de l'encunyació d'aquesta moneda, ens alerta de la seua dolenta fabricació. A més desconeix la moneda, parla per referències.

E. Caron publica⁶ : «Senyor de Marsella des del 1243, aquest comte, després del tractat de pau amb aquesta vila (Marsella) i, per convencions amb els síndics,

4. ROLLAND, H. *Monnaies des comtes de Provence*. París, 1956, p. 110.

5. ROLLAND, H. *op. cit.*, pàg. 114 i 115.

6. CARON, E. *Monnaies Feodales Français*. París, 1882, p. 214.

inscriu sobre les monedes marseleses el seu nom i el seu títol R B COMES, canviant el cap coronat d'Aragó per l'escut de Provença.

Aquesta moneda fou efímera i no durà més de dos anys. El comte va morir el 1245. M. Blancard, va recollir disset monedes trobades i creades a Saint Zacharie du Var. El seu pes varia de 0,76 g. a 0,49 g.».

Caron fa contínues al·lusions a autors com Poey d'Avant i M. Blancard.

M. Crusafont i Sabater⁷ en el seu article publicat en el *Symposium numismático de Barcelona*, 1979, recull les dades exposades pels autors esmentats i a més, inclou els treballs de Papon. Sobre la polèmica Crusafont ens diu: «Papon, però, havia publicat un diner amb el tipus del ral coronat, la llegenda R. COMES PVINCE a l'anvers i MARSILIENSIS al revers, advertint que només la primera lletra de l'anvers el distingia dels batuts per Carles d'Anjou. Poey d'Avant suposà una mala lectura per part de Papon, però justament els diners amb la R. són els que presenten els cabells en forma d'anells, detall, que com hem vist, utilitza Rolland per a destriar els grossos de R. Berenguer V. Rolland no parla de l'existència d'aquests diners i Blancard assegura que n'hi ha d'haver, però que són desconeguts. Per la nostra part els hem inclòs en el catàleg atenent els criteris estilístics i el detall amb què Papon assenyala la diferència entre uns i altres indicant a més que els que porten R. són molt rars, circumstància que pot haver impedit que hagin estat vistos més tard per altres investigadors que no els inclouen. Una altra raó per suposar l'existència del diner és que havent-hi des del 1218 un gros marsellès amb indicació de la seca emissora, el més lògic era que en modificar el tipus de diner es fes constar també en aquesta la paraula «Marsella». Els diners serien doncs els batuts per l'acord del 1243 i la seva raresa justificada pel poc temps que R. Berenguer V va sobreviure a aquesta data (dos anys)».

A diferència dels autors esmentats nosaltres tenim la sort de tindre en les nostres mans un menut marsellès batut en temps de R. Berenguer V (fig. 1) en bones condicions. Procedeix del tresor de l'Atzúvia (Alacant)⁸.

La breu durada en què fou batut el diner marsellès —coincidint amb els dos últims anys del comtat de R. Berenguer V (1243-1245)— ens fa suposar que estem davant d'una peça extraordinària. Abans de la publicació del meu primer article, en el número 26 d'aquesta revista, sols es coneixia l'existència d'un òbol d'aquest tipus⁹. Tot seguit passarem a descriure el menut:

7. CRUSAFONT, M. «Les monedes catalanes del Lluenguadoc i Provença», en VV. AA.: *Symposium numismático de Barcelona*, vol. II, Barcelona, 1979, p. 262.

8. Aquest tresor ha estat publicat en aquesta revista, vegeu F. Costa «Troballes monetaries XII», *Acta Numismática*, n. 26, p. 213-220. Es tracta d'un lot format per: 20 diners i 5 òbols emesos a València, 23 diners i 5 òbols emesos a Barcelona a més del diner marsellès que estem analitzant; totes aquestes monedes foren encunyades durant el regnat de Jaume I.

9. CRUSAFONT, M. *Acuñaciones de la Corona catalanoaragonesa y de los reinos de Aragón y Navarra*. Madrid: Vico y Segarra, 1992, pàg. 45.

1

a/. + R . C O M E S . P V I N C I E. Efigie a l'esquerra. Cabell rull amb una part de cabell fluent.

r/. – M A R S – S I L – I E N – S I S. Creu que talla la llegenda amb tres punts als extrems.

—pes: 0,75 g.; p. e.: 6h.

L'existència de la «R». ens fa afirmar que Papon estava encertat, cosa que fa veure que Poey d'Avant i Rolland s'havien equivocat en analitzar les fonts que havien consultat¹⁰. La «R.» inicial (La R i la K gòtiques són lletres que durant aquest període són difícils de distingir, sembla que aquest no és el cas) ens fa suposar que estem davant d'una de les poques monedes batudes en aquest breu període de temps (1243-1245), la consonant sens dubte és l'abreviatura de Ramon. Aquesta deducció queda aclarida després de la lectura dels treballs de Rolland i de E. Caron. Aquests ens informen que després del tractat de pau signat entre els responsables de Marsella i del comte Ramon Berenguer V, s'acordà l'emissió de moneda per part de la vila amb la condició que quedara plasmat el nom del comte.

Com a curiositat, resulta força estrany que Poey d'Avant suposara una mala lectura per part de Papon. Així, després de consultar el seu treball, podem distingir la presència de les dues monedes comtals. Ens presenta un diner encunyat en temps de Carles d'Anjou (fig. 2), com un òbol emès durant el comtat de R. Berenguer V (fig. 3). En aquestes dues representacions es veu clarament que la inicial varia i, a més, els cabells en l'òbol tenen forma d'anell, mentre que els cabells que trobem en el diner són llisos.

Crusafont, després de l'estudi de l'obra de Rolland i, possiblement després de consultar les representacions que trobem en el llibre de Poey d'Avant —abans esmentades—, creu que no sols la consonant inicial ens ajuda a distingir les monedes d'un període i de l'altre, sinó que afegeix que s'ha de tenir present la forma dels cabells. Diu que les monedes encunyades per R. Berenguer V presenten els cabells en forma d'anells, mentre que les del comte francès tenen els cabells llisos. Aquesta dinàmica pot ser vàlida però matisant un poc, ja que el diner marsellès a més dels rulls sembla que té una part de cabells fluents.

Pel que fa al pes hi ha poca cosa a dir, ja que les diferències entre unes monedes i les altres no existeixen. El pes en els diners no és estable, ja que pot variar fins a 0,50 g. entre diferents monedes d'una mateixa emissió; això passa amb les monedes d'aquest tipus que trobem en el tresor abans esmentat (en aquest tresoret trobem disset diners batuts a València el 1271 i vint-i-tres diners batuts a Barcelona). Possiblement siga un atreviment generalitzar-ho als diners batuts a la Provença, en temps del R. Berenguer V, però la pràctica inexistència d'aquestes monedes no ens ajuden a traure noves conclusions. Sols coneguem el pes de dues

10. CRUSAFONT, M. *Numismática de la Corona catalanoaragonesa medieval*. Madrid, 1982, p. 75.

2

3

monedes; la del tresor d'Ombria té un pes de 0,75 g., l'altra la trobem en l'obra de M. Crusafont *Acuñaciones de la Corona catalanoaragonesa y de los reinos de Aragón y Navarra* (pàg. 45), i té un pes de 0,8 g.

L'anàlisi del diner marsellès que tenim (fig. 1) en les nostres mans ens porta a les següents característiques diferenciadores respecte al menut batut en temps de Carles d'Anjou:

1. La consonant inicial que trobem és la R.; en les monedes batudes en temps de Carles d'Anjou la inicial que trobem és la K (Cal tenir present que, com abans he asenyalat, la R i la K gòtiques en alguns casos són molt difícils de diferenciar).
2. Els cabells, a més de rulls tenen una part fluent, mentre que en les monedes de Carles d'Anjou els cabells són llisos.